

XVII. YÜZYILIN ORTALARINDA AYINTAB (GAZİANTEP)

Yrd. Doç. Dr. Ruhi ÖZCAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü öğretim üyesi

Modern tarih anlayışında artık yeni yaklaşımlar ve yeni açılımlar söz konusu olmaktadır. Eskiden tarih denilince çoğu defa devletlerin, hatta devlet başkanı olan kral veya sultanların yaptıkları ile çevresinde meydana gelen olayların ele alındığı süreç anlaşılmağa idi. Ancak günümüzde artık mikro olaylar ve toplumun içinde yer alan en küçük birimler derinlemesine ele alınmakta ve bu şekilde örneklemlerin çoğalmasıyla genel tarihin daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı tarihi yeni açılımlar kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle artık sadece devletin başkenti olan İstanbul merkezli açıklamalarla Osmanlı tarihi yazılmamaktadır. Hatta bu yönde ilgi yoğunluğunun azalmaya başladığı bile söylenebilir. Bu çalışma, böyle bir anlayışın ürünü olarak ele alınmıştır.

Osmanlı tarihinin, mikro tarihçilik açısından zikredilebilecek kaynaklar arasında şüphesiz şer'iyye sicilleri önemli bir grubu teşkil etmektedir. Bu kaynaklarda hem İstanbul toplumu, hem de İstanbul dışında meydana gelen sosyal ve ekonomik meselelerin yanında, o yerle ilgili merkezî idarenin almış olduğu kararları bulmak mümkündür¹. Bu düşünceden hareketle, burada Gaziantep şehrine ait şer'iyye sicilleri üzerine, bir hipotezden veya belli bir düşünceden yola çıkmadan tamamen serbest bir anlayışla çalışma yapmak istedik. Ancak hem Gaziantep'e ait sicillerin hem de bu sicillerdeki belgelerin sayısı oldukça fazla olduğu için tesadüfi olarak 17 numaralı sicilin içinden birbirini takip eden 210-250. sayfaları arasındaki 40 sayfalık bir bölümde yer alan kısım değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Burada 1056-1057/1646-1647 yıllarına ait çeşitli konularda toplam 109 adet belge bulunmaktadır. Bu belgeler tarafımızdan bir değerlendirmeye tâbi tutularak XVII. yüzyılın ortalarında Gaziantep şehrinin bir profili çıkartılmaya çalışılmıştır.

Burada asıl konuya girmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti döneminde Gaziantep olarak bilinen şehrin, Osmanlı döneminde Ayıntab olarak bilindiğini belirtmek icap etmektedir. Bu meyanda, Ayıntab ile ilgili söz konusu sicilde yer alan belge grupları arasında ilk olarak çeşitli görevlere yapılan tayinleri ihtiva eden beratlar dikkati çekmektedir. Bunların içinde ise, ilk planda Ayıntab Sancağı'na yapılan tayinler gelmektedir. Burada idarî bakımdan dikkati çeken en önemli belge Ayıntab Sancağı beyliğine atanan Mirza Mehmed Bey ile ilgilidir. Bu belgede, önceki sancak beyinin kim olduğu ve neden buradan alındığı açıkça belli değildir; üstelik yeni atanan Sancak Beyi Mirza Mehmed Bey'in de eski görev yeri boş bırakılmıştır. Bu boş bırakılma, şüphesiz belgenin süret olmasından ileri gelmektedir. Mirza Mehmet Bey'in Ayıntab Sancak Beyliği'ne atanma gerekçesi, genelde kullanılan bir üslup ile "hâliyâ hakkında bi-mezîd-i inâyet-i aliyeye-i şâhânem ve mezîd-i rızâyâ-yı celîl-i pâdişâhânem zuhûra getirülüp" diyerek padişahın lütûf ve memnuniyetinin artmasından dolayı atandığı ifade

¹ Bu konuda örnek bir çalışma için bkz. Muhiddin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya (1750-1850)*, Konya 2001.

edilmektedir². Hicrî 10 Cemaziye'l-evvel 1057/13 Haziran 1647 tarihinde Ayıntab Sancak Beyliği'ne atanan Mirza Mehmet Bey, hiç gecikmeden, hemen görev yerine giderek, reyayı koruma ve kollama görevini bir an önce yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır.

Bilindiği üzere, Osmanlı şehirlerinde ihtisap müessesesi önemli bir kurumdur³. Sosyal ve iktisadî ve hatta dinî görevi de bulunan muhtesibin, bunlarla ilgili şehirdeki düzeni tesis etmek gibi görevi vardı. Ayrıca şehirdeki bir çok hizmetlerin yerine getirilmesinde hizmeti ifa edenlere verilecek ücretlerin de bu kurumdan verildiği bilinmektedir. Osmanlı sistemi, İhtisaba yönelik gelir kaynaklarını genelde mukataa şeklinde düzenlemiş; bu mukataaların da bazen ihale ile bazen de emaneten işletilmesi yoluna gidilmiştir⁴. Ayıntab ihtisabının da mukataa olarak düzenlendiği ve emaneten işletildiği; bunlarla ilgili hizmetin ise "emin" adıyla bilinen görevliler tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır⁵. Bunun yanı sıra bu mukataa gelirinde kimi hizmetler karşılığı bazı tahsisatlar yapıldığı görülmektedir. Meselâ bu husustaki bir kayıt Derviş Ahmed ile ilgili bulunmaktadır. Ayıntab kadısı naibi Mevlânâ Hüseyin'in arzıyla mütekâid Mehmed'in vefat etmesi üzerine 9 Muharrem 1056/ 25 Şubat 1646 tarihinde Derviş Ahmed'e günlük 8 akçe ücreti Ayıntab ihtisap mukataası mahsûlünden eminleri aracılığıyla tahsis edilmiştir⁶. Keza, Mevlânâ Abdurrahman da, hemen hemen aynı nedenlerle ve aynı mukataa gelirinden 23 Cemaziye'l-evvel 1057/ 26 Haziran 1647 tarihinde günlük 17 akçe vazife almaya başlamıştır⁷. Böylece Ayıntab ihtisap mukataası'nın şehirdeki rolüne ilişkin iki önemli bilgiye ulaşılmış bulunmaktadır. Bir diğer tahsisat ise, Ayıntab Sancağı havalisi "sipahizâde ve orducu bölüğüne" günlük 31 akçe ücretle İbrahim b.Ali'ye yapılmıştır. Ancak, bu tahsisatın kaynağı yine bir mukataa olmakla beraber hangi mukataa olduğu açıkça belirtilmemiştir⁸. Gelirinin kaynağı belirtilmeyen bir başka tayin belgesi, yeniçerilerle ilgilidir: "Yeniçeri ve acemi oğlanı ve topçu ve cebeci zümresinden" vefat edenlerin eşya ve paralarını, kısacası terekelerini götürüp teslim etmek üzere Dergâh-ı muallam Yeniçeri çavuşlarından el-Hac Hasan görevlendirilmiştir. Bu kişi, aynı zamanda, kendisine teslim edilen nakit para ve eşyaları, serdarların-dan makbuzlarıyla birlikte teslim alıp yerlerine götürmekle yükümlü kılınmıştır⁹.

Bundan sonraki beratların çoğu vakıflarla ilgilidir¹⁰. Bu belgelerde çeşitli vakıflara ait tahsisat, hizmet veya görev karşılığında tayin edilenlerin tayin edilme nedenleri ve bunun karşılığında tahsis edilen ücretler belirtilmektedir. Bu kabilden ilk örnek, Divlek Baba Zaviyesi ile ilgilidir. Ayıntab kadısı Mevlânâ İbrahim'in yazdığı mektupta, Divlek Baba Zaviyesi vakfından günlük 10 akçe vazifeye tasarruf eden Zahide Hatun'un vefatı üzerine boşalan bu yere âlim ve sahib-i istikamet olan Mevlânâ Abdullah'ın uygun olduğunu rica etmesiyle berat verilmiştir¹¹. Diğer bir belgede, Hacı Davud, tekyesinde çukadarlık hizmetini yerine getirirken Abdurrahman, Ali ve Yusuf adında kişiler

² Ayıntab Şer'îye Sicili [=A.Ş.S.], Defter Numarası 17, s.242/2.

³ İhtisap müessesesi için genel olarak bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi*, İstanbul 1987.

⁴ Mukataalar hakkında genel bir bilgi için bkz. Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul 1986, s.45 vd.

⁵ A.Ş.S. 17/247-1.

⁶ A.Ş.S. 17/211-2.

⁷ A.Ş.S. 17/247-1.

⁸ A.Ş.S. 17/241-2.

⁹ A.Ş.S. 17/212-2.

¹⁰ Vakıflarla ilgili temel bilgiler için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf" *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1987, s.153-172.

¹¹ A.Ş.S. 17/233-2; A.Ş.S. 17/233-3.

müdahale ederek gadr etmektedirler. Bunun üzerine Hacı Davud'un beratı yenilenmiş ve "vâkıfın ruhu ve devam-ı 'ömr ü devlet için duaya müdavemet" etmesi istenmiştir¹².

Vakıflarla ilgili belgelerin önemli bir kısmını mütevellî tayinleri teşkil etmektedir. Bunların toplam sayısı 16'yı bulmaktadır¹³. Tevliyetle dair belgeler zaviye, mescit ve tekyelere aittir. Bu belgelerde insanlar, kimi mahlûl olan hizmetin kendisine, kimi önceki görevlinin vefatı üzerine görevin kendisine, kimi de sebepsiz yere azledildiklerinden yeniden tevcihlerini talep etmişlerdir. Yine bu işle ilgili olarak, bazıları talebini kadı veya naib aracılığıyla yaparken bazıları bizzat kendileri talep etmiş, bir kısmı da "bizzat südde-i sa'âdet"e gelerek işlerini takip etmişlerdir. Bunlara dair örneklerin bir kısmını Seng-i Hoşkadem Mahallesi Mescidi Vakfı, Çukur Mahalledeki Balıklı Mescid Vakfı, Hoca Ahmed Mescidi Vakfı, Türbe-i Atik Mahallesi Durucak Mescidi Vakfı, İlhar Camii Şerifine bitişik mescid mütevellilikleri ile ilgili olanlar teşkil etmektedir. Bir kısmını ise Divlek Baba Zaviyesi Vakfı ve Oruç Baba Zaviyesi Vakfı ile Emin Dede Zaviyesi Vakfı, Sezevâr Tekyesi ve Müteveffâ Paşa vakıflarına ait olanlar meydana getirmektedir.

Bu hususlarla ilgili örneklemeleri daha da açacak olursak, şunları söylemek mümkündür: Çukur Mahalledeki Balıklı Mescid Vakfı'nın mütevellisi olmadığından Anteb kadısı Mevlânâ Esad mektup gönderip boş bulunan bu göreve Ebubekir'in tayin edilmesini rica etmiştir¹⁴. Seng-i Hoşkadem Mahallesi Mescidi Vakfı'nın günlük 5 akçe ücretle imamı ve mütevellisi olan Mevlânâ Mehmed'in "mucib-i azl yoğ iken" dışarıdan Nurullah adlı birisi gadr eylemiş, ancak hizmeti kemakan ibka edilmiştir¹⁵. Yine Türbe-i Atik Mahallesi Durucak Mescidi Vakfı'nın günlük 3 akçe ücretle mütevellisi ve 1 akçe ücretle de nâzırı olan Ali'in "azlinin icab eder hali yoğ iken" bazı kimseler bir şekilde üzerinden almışlar, ancak hizmeti "ibka ve mukarrer kılınmak" adına müceddeden beratı verilmiştir¹⁶. Türbe-i Atik Mahallesi Durucak Mescidi Vakfı'nın mütevellisi Mahmud¹⁷ ile Kuzanlu Mahalle Mescidi Vakfı'nın günlük 5 akçe ücretle imamı ve mütevellisi olan Mustafa da aynı durumla karşı karşıya kalmıştır¹⁸. Bunun yanı sıra eski görevlinin görevine son verilerek yenisinin atandığına dair örnekler de vardır. Hoca Ahmed Mescidi Vakfı'na mütevellî olanlar "mal-ı vakfı ekl ü bel" ettiklerinden (hortumladıklarından) ref' edilip yerine Molla Nurullah¹⁹; Çukur Mahalledeki Balıklı Mescid Vakfı'nın mütevellisi "edâ-yı hidmet edüp def'i lâzım gelme"sinden dolayı yerine kadı naibi Mevlânâ Receb'in arzıyla yerine Habib²⁰; diğer taraftan İlhar Camii'ne bitişik Mescid Vakfı'nın mütevellisi olan Mehmed ise "terk-i hidmet" ettiğiinden yerine Abdurrahman²¹ görevlendirilmiştir.

Zaviyelerde de benzer durumlar söz konusudur. Mesela, Oruç Baba Zaviyesi Vakfı'nın tevliyet ve meşihatı Mevlânâ Nurullah Mehmed Rumi'ye tevcih edilmiştir²². Diğer taraftan Emin Dede Zaviyesi Vakfı'nın mütevellisi ve şeyhi olan Derviş Hüseyin

¹² A.Ş.S. 17230-1.

¹³ A.Ş.S. 17210-1; A.Ş.S. 17211-3; A.Ş.S. 17215-3; A.Ş.S. 17216-1; A.Ş.S. 17216-2; A.Ş.S. 17217-1; A.Ş.S. 17220-3; A.Ş.S. 17224-2; A.Ş.S. 17225-2; A.Ş.S. 17232-1; A.Ş.S. 17242-3; A.Ş.S. 17243-2; A.Ş.S. 17244-1; A.Ş.S. 17244-2; A.Ş.S. 17244-3; A.Ş.S. 17249-1.

¹⁴ A.Ş.S. 17215-3.

¹⁵ A.Ş.S. 17210-1.

¹⁶ A.Ş.S. 17220-3.

¹⁷ A.Ş.S. 17243-2.

¹⁸ A.Ş.S. 17244-3.

¹⁹ A.Ş.S. 17216-2.

²⁰ A.Ş.S. 17225-2.

²¹ A.Ş.S. 17232-1.

²² A.Ş.S. 17216-1.

ve Derviş Ali zaviyede bulunmadığından yerlerine Mevlânâ Hüseyin'in arzıyla Mehmed mütevellî ve zaviye şeyhi olmuştur²³. Keza, Divlek Baba Zaviyesi Vakfı'nın şeyhi ve mütevellîsi olan Hüseyin "edâ-yı hizmet etmeyüp zikr olunan zaviye harab" ve "vakf ekl ü bel"²⁴ olduğundan (hortumlandığından) yerine Ahmed b. Hasan²⁵, bir başka tarihte Divlek Baba Zaviyesi Vakfı'nın mütevellîsi olan Abdullah Gaffar, 10-20 Cemaziye'l-evvel 1057/ 13-23 Haziran 1647 tarihinde Ayıntab kazası naibi Mevlânâ İsmail'in mektubu üzerine mütevellîliği ref olunup yerine Hacı Mustafa²⁵ görevlendirilmiş iken yaklaşık bir ay sonraki tarihi gösteren bir başka belgede de, aynı zaviyenin vakfının şeyhi ve mütevellîsi olan Derviş Ali, "südde-i sa'adetime gelüp" "hidmetinde kusuru yoğ iken ahardan dahl olunduğunu bildirüp elinde olan berat mucibince me'mur olunmak babında inayet rica" etmesiyle söz konusu şeyhlik ve mütevellîlik görevi kendisine ibka kılınmıştır²⁶. Benzer şekilde ismi okunamayan bir vakıf²⁷ ile Sezevâr Tekyesi²⁸ ve Müteveffa Paşa Vakfı'nın²⁹ mütevellîliklerine dair belgeler de vardır.

Bundan sonra vakıflarla ilgili belgeler mescidlere imam, camiye kayyum³⁰, tekyelere tekyedar³¹, bevvab³² ve görevli³³, tilâvet hizmeti³⁴, medreseye nâzir³⁵ tayinleri ile ilgilidir. Tayinlerle ilgili son olarak bir adet zaim³⁶ dair bir belge bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tayin ve vakfiyelerden sonra belgelerin önemli bir kısmını ulaşım ve haberleşme teşkil etmektedir. Bilindiği üzere, geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde haberleşme ve ulaşım önemli bir yere sahiptir. Bu geniş alan içerisinde her türlü emir, bilgi ve mal ulaşımı ile buna paralel haberleşmenin emniyeti, neredeyse, devletin gücünün göstergesi sayılmıştır³⁷. Bu hususların bir göstergesi olarak, hemen her belge grubunda haberleşme ve ulaşım ile ilgili belgeleri bulmak mümkündür. Elimizdeki sicilde de bu konu ile ilgili belgeler mevcuttur. Bu belgelerde dikkat çekici yön, haberleşme ve ulaşımın sivil alandan ziyade resmî alana ait olmasıdır. Başka bir ifadeyle, bu belgeler devletin kendi iç sistemiyle ilgili haberleşme ve ulaşım ile alakalıdır. Diğer taraftan sicil defterimiz Ayıntab'a ait olunca, belgeler haliyle bu bölge hakkında olacaktır. Belgelerde ifade edilenlere göre "mühim ve müst'acil" bir iş için yola çıkarılan ulak Ayıntab'dan geçerek hedefine ulaşmaktadır. Bu ulaklar, bazen Diyarbakır'dan³⁸ İstanbul'a, İstanbul'dan Diyarbakır'a³⁹ gitmekte; bazan İstanbul'dan Halep'e ve sair yerlere⁴⁰, bazan de Halep'ten Diyarbakır'a⁴¹ veya İstanbul'dan Çeşme'ye ve oradan da

²³ A.Ş.S. 17/217-1.

²⁴ A.Ş.S. 17/211-3.

²⁵ A.Ş.S. 17/224-2.

²⁶ A.Ş.S. 17/249-1.

²⁷ A.Ş.S. 17/244-2.

²⁸ A.Ş.S. 17/244-1.

²⁹ A.Ş.S. 17/242-3.

³⁰ A.Ş.S. 17/217-2.

³¹ A.Ş.S. 17/230-2.

³² A.Ş.S. 17/222-2.

³³ A.Ş.S. 17/218-1.

³⁴ A.Ş.S. 17/210-2.

³⁵ A.Ş.S. 17/214-3.

³⁶ A.Ş.S. 17/218-3.

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi", *Çağın Yakalayan Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaşım Teknikleri*, Ed. E.İhsanoğlu, İstanbul 1995, s.13-21.

³⁸ A.Ş.S. 17/214-4.

³⁹ A.Ş.S. 17/225-1.

⁴⁰ A.Ş.S. 17/219-1; A.Ş.S. 17/223-2; A.Ş.S. 17/237-3.

Halep'e⁴² ya da Bağdat'tan Halep, Maraş ve Diyarbakır⁴³ gibi yerlere gitmektedirler. Merkezden çıkan ulakların çoğunun çıkış yeri olarak İstanbul adı zikredilmektedir. Bu durum, şüphesiz Anadolu ve Rumeli'nin esas ana yollarını teşkil eden üç yolun İstanbul merkezli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yollar⁴⁴ bazen Üsküdar⁴⁵, bazen de Edirne⁴⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum muhtelif tarihlerde padişahların buldukları yeri göstermektedir. Diğer taraftan, biri hariç diğerlerinde ulakların ne gibi görevlerle ve hangi bilgileri götürmekle görevli oldukları belirtilmemiştir. Sadece birinde, Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Mehmed Ağa'nın, Diyarbakır'dan İstanbul'a hazine ile yola çıktığı ifade edilmektedir⁴⁷. Diğerlerinde yer alan ifadeye göre, "mühim ve müst'acil" bir iş için yola çıkan ulakların kazalarda bulunan menzillerden atlarını değiştirmelerini, eğer at yoksa veya menzil yoksa gündelikçi olarak çalışanlardan değil, yerli ahalden bargir alınarak, gerekirse yanlarına bir kılavuz koşularak, emin ve salim bir şekilde diğer kazaya ulaştırılmasının temin edilmesi istenmektedir.

Ayıntab ile ilgili bu gibi siyasî ve sosyal olaylarının yanında, iktisadî olayları da içine alan belgelere rastlanmaktadır. Esasında iktisadî olayların hemen hemen çoğunun özünde siyasî yönün yanısıra sosyal yön de bulunmaktadır. Tabii olarak bunun tersi de söz konusu olmaktadır. Başka bir ifadeyle, siyasî ve sosyal olayların özünde de iktisadî mahiyet bulunabilmektedir. Dolayısıyla, en küçük bir olayın bu yönlerden arz edebileceği önem dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Bu teorik bilgilerden sonra, iktisadî mahiyet taşıyabilecek pek çok belgedeki bilgilerden yola çıkarak, sadece Ayıntab değil, bölge ile ilgili bir takım bilgi ve değerlendirmelerde de bulunmak mümkündür. Ulaklarla ilgili verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere bu hususta gönderilen bir çok belge, Ayıntab'ın yanısıra çevredeki yerleri de içine alacak şekildedir. Mesela, bir belgede Maraş Beylerbeyliğine yazılan bir yazıda, Maraş Eyaleti'ndeki askerî grubun muhallefatinâ bakmak üzere Ali'nin görevlendirildiği dikkati çekmektedir⁴⁸. Bir başka belgede ise, Halep, Antakya, Ayıntab ve Kilis kazalarının 'kışmet-i askeriyesi'ni tahsil için Mevlâna Seyyid Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir⁴⁹. Ayrıca vergi tahsildarı olarak Halil Ağa'nın tayin edildiğini bildirmek üzere Antep, Kars, Adana, Sis, Toros, Antakya ve Kilis⁵⁰ kadılarına hitaben bir buyruğunun gönderildiği dikkati çekmektedir. Esasında burada zikredilen Ayıntab, Kars, Adana gibi yerler ayrı ayrı idarî birim durumundadır. Bunların kendi kadılıkları ve bu kadıların da Ayıntab'dan bağımsız kadı defterleri mevcuttur. Bu kayıtların buralarda yer alması, muhtemelen hem Ayıntab'ı hem de diğer kaza merkezlerini ilgilendirmesi ile izah edilebilir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, sosyal, siyasî ve iktisadî olayların iç içe girdiğine dair en güzel örneklerden birisini Maraş Eyaleti ile ilgili bir belge teşkil etmektedir. Burada, Maraş Eyaleti'ne tâbi kazalardaki kadılarına hitaben gönderilen bir hükümde, bölgedeki reyanın daha önce meydana gelen olaylardan dolayı 'perakende' olup dağıldığını, vergi toplamakla görevli olan kimselerin vergilerin toplanması hususunda vergileri tahsil

⁴¹ A.Ş.S. 17/223-1.

⁴² A.Ş.S. 17/245-2.

⁴³ A.Ş.S. 17/223-3.

⁴⁴ A.Ş.S. 17/233-1; A.Ş.S. 17/237-2; A.Ş.S. 17/237-3.

⁴⁵ A.Ş.S. 17/235-2.

⁴⁶ A.Ş.S. 17/235-3.

⁴⁷ A.Ş.S. 17/214-4.

⁴⁸ A.Ş.S. 17/231-1.

⁴⁹ A.Ş.S. 17/245-1.

⁵⁰ A.Ş.S. 17/226-1.

ederken, herhangi bir kimsenin usûlsüzlük yapmaması, herkesin ödemekle yükümlü olduğu vergilerini ödemekte imtina etmemesi ve vergilerin ‘kadimden olageldiği üzere’ ‘cem’ ve tahsil’ edilmesi istenmektedir⁵¹. Böylece, elimizdeki bu belge kadıya verilen emirle siyasi, dağılan halkın durumu ile sosyal, vergi tahsilatı ile de iktisadi yönü göstermektedir. Bir başka belgede de, Maraş’ın ‘bâd-ı hevâ’ vergisi ‘defter-i sultanîyede mirimirana hâs tayin edildiği buyrulmağla’ bu vergilerin eskiden olduğu üzere tahsil edilmesine Halil Ağa’nın tayin edildiği bildirilmektedir⁵². Büyük bir ihtimalle aynı Halil Ağa, Ayıntab kazasındaki hasların ‘mahsûlat-ı öşrûyan-ı şer’iyye ve rûsûmât-ı cüz’iye ve külliye’sini de tahsil etmekle görevlendirilmiştir⁵³. Diğer bir belgede, Ayıntab kadısı Mahmut Çelebi’ye hitaben, “iş bu gurre-i Şevvâl’de varup mahkeme-i şerîfde kabz edüb” “ale’l-hesâp teslim edüb” “bir nesne zâyî’ olmaya, zîrâ lâzım gelen dinarı verüp yine defter ile zabt edib sonra muhasebe olunan vech-i karardan olan mahsûlât ve diğer bâgât cem’ edüb, yine Molla Halil ile defter edüb kabz olunup içinde lâzım olan deyni veresiz” denilmekte ve böylece vergilerin tahsili esnasında âzâmî dikkatin gösterilmesi önemle vurgulanmaktadır⁵⁴. Maraş Beylerbeyisi Ahmed’in Maraş kadısına gönderdiği mektupta ise, has arazisi olan ve Maraş merkez kazasına bağlı Divlek, Subkar, Asyatar ve Kirde karyelerinin ‘resm-i bâgât ve mahsûl-ı eşcâr-ı meyve ve sâir bâd-ı hevâ ve resm-i arûsun, eskiden olageldiği üzere cem’ ve tahsilinde yine Hacı Halil’in görevlendirildiği dikkati çekmektedir⁵⁵. Bu, işin görünen ön cephesi; Halil ya da başka birisi, vergi tahsilatları sırasında hep kanunlara ya da eski usullere uygun mu hareket etmiştir? Ya da, bölge halkı, bu tahsilat sırasında hiç mi olumsuzluklar yaşamamış veya itirazlarda bulunmamıştır? Meseleye bir de bu açıdan bakınca, elimizdeki belge birikimi arasında ilginç bilgilere rastlıyoruz.

Bir çok konuda olumsuzluklara binaen şikayetler de olmuştur. Temelde, devlet görevlilerinin görevleri dışındaki alanlara müdahalesi veya yükümlü oldukları biçimde değil halkın aleyhine olacak şekilde alacakları vergi miktarının üzerinde vergi almaları halkın şikayet konusunu teşkil etmektedir. Bunlardan birisi, kendisi de bir vergi tahsilatı olan Ramazan’a aittir. Ayıntab’dan Ramazan’ın İstanbul’daki Divan’a yaptığı şikayette, Ayıntab’daki bazı köylerin 1058/1648 senesi tahsilatı kendisine verilmişken, Ayıntab Divan zabitanının buna mani olduğunu bildirmektedir. Bu nedenle beratının yeni bir suretini aldığı ve hem “Ayıntab Divanı zabiti olanların” hem de “taraf-ı ahardan bir ferde dahl ü ta’arruz ettirilmeme”si için ayrıca bir emr-i şerif verilmesini istemektedir. Kendisine gönderilen sicilde kayıtlı bu belge ile “verilen berat-ı şerîfim mücibince zabt etdirilmek emrim olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdir olunan emrim üzre amel edüb”, “zîkr olunan karyelerin mezbur elinde olan berat-ı şerîf mücibince zabt ve tasarruf” etdirüp “Ayıntab divanı zabiti olanların ve taraf-ı ahardan bir ferde dahl ü ta’arruz etdiril”memesi istenmektedir⁵⁶. Diğer bir şikayeti de bazı köylerin ahalileri yapmıştır⁵⁷. Şikayet, söz konusu köylerin ahalileri, şimdiye kadar ödemeleri gereken vergileri vermelerine ve beylerbeyi ve sancak beyi, voyvoda ya da subaşaların müdahalesine neden olacak bir durum olmamasına rağmen şimdi yukarıda zikredilen ve diğer ehl-i örf tarafından ehl ü iyalleri ve sâkin oldukları evleri üzerlerine geldikleri, “bilâ emr-i şerîf koyun ve kuzu ve bal ve bağ ve odun ve alaf ve saman vesâir” mallar ile bazı özel günlerde “ta’yin bahâ” ve “kuzât bahâ” ve

⁵¹ A.Ş.S. 17/222-1.

⁵² A.Ş.S. 17/225-4.

⁵³ A.Ş.S. 17/214-2.

⁵⁴ A.Ş.S. 17/221-1.

⁵⁵ A.Ş.S. 17/243-3.

⁵⁶ A.Ş.S. 17/228-1.

⁵⁷ A.Ş.S. 17/229-2.

“konak ve göcek vesâir bahâne ile akçe talep edüp, rencide ve remide eylemekden hâli olmadıkları”nı ihtiva etmektedir. Köylüler, buna “mâni ve def” olunmasını talep etmektedirler. Ayrıca burada ehl-i örfün, ahalinin oturdukları evlerine konaklamayıp vardıkları yerlerde uygun bir mekana yerleşmeleri, ihtiyaç duyulan yiyecek ve samanların narh-ı cârî ile paraları ödenerek satın alınmaları, ücret ödemedi alınmaması gibi uyarılar yer almaktadır⁵⁸.

Buradaki belgeden yola çıkarak, ehl-i örfün bundan sonra uygunsuz eylemlerde bulunmayacağı sonucu çıkarılabilir mi? Bu konuda yayınlanan belgeler ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, İstanbul’dan gönderilen emirler, her ne kadar gayri meşru işlerin yapılmasını yasaklıyorsa da, bu emirlerin her zaman eksiksiz uygulandığı anlamına da gelmiyordu⁵⁹. Mesela, yine elimizdeki sicil kayıtları arasında İstanbul’a yazılan bir arzuhal üzerine Maraş ve Ayıntab kadılarına gönderilen bir fermanda “sipahizâde tâifesinden olup üzerimizde edâsı lazım gelen güherçile, kânûn-ı defter-i cedid, sahih yüz yirmişer akçe edâ eyleyüp, kusurumuz yoğiken cem’ine memur olanlar hilaf-ı kanun beşer yüz akçemiz alup zulm ve te’addi ederler”⁶⁰ diye ehl-i örfün mer’i kanunlara çok fazla riayet etmediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca, buradaki emre riayet edilip edilmeyeceği de belli değildir. Bir başka kayıta, yine, “sipahizâde ‘ örf-i şer’î ve kânûn ve defter-i sahihe ile cem’ine memur olanlar”, “Türkmân kulları cemâ’atı” “üzerlerine edâsı lazım geleni” “varup edâ edüp âhardan dahl olunmak lazım gelmez iken” “cedid-i hâkanide bazı kimesnenin ra’iyyet ve ra’iyyet oğullarından değil iken ahali den bazı kimesnelere hilâf-ı şer’î ve kânun-ı defter, bunlardan” vergi talep etmekte olduklarını öğreniyoruz⁶¹. Bütün bunlar, ehl-i örf statüsünde bulunanların, üstlendikleri vazife karşılığında tahsis edilene kanâ’at etmeyip daha fazlasını elde etmek çabasında olduklarını da göstermektedir. Aslında bu durumu, İstanbul’da bulunan yöneticiler de gayet iyi bilmekteydiler. Tıpkı şu belgede dile getirildiği gibi: “Asitâne-i sâ’adetimden ellerine verilen mühürlü nişanlı defter sûreti mücibince aldırub min-ba’d kanun ve defterden ziyâde talep ile rencide ve remide ettirme”mesi tenbih olunan adet-i ağnâm tahsildarlarının bu şekilde davranmamaları üzerine Ayıntab ahali Dersa’âdet’e “adam ve arz-ı hâl gönderüp, üzerimize kayd olunan” vergilerimizin “cem’ine memûr olanlar, defter mücibince elli yedi guruş ve üç rub’ ve dört akçe hesab üzre vermek razılar iken hâlâ memur olanlar kanaat etmeyüb kanun-ı defterden ziyade talep edüp rencide ve remide eylemekten hali değillerdir”⁶² diyerek, teşhisi doğru yapmaktadırlar. Ancak merkezi idare söz konusu olumsuzluğun bertaraf edilmesinde başarılı olamamaktaydı. Çünkü aynı mahiyette şikayetler, hemen Osmanlı Devleti yıkılana kadar ağırlıklı olarak devam etmiştir.

Bazen bu tür şikayetler halktan değil, bizzat ehl-i örfden de gelmekte; ama bunlar da, eski ehl-i örf diyebileceğimiz celâlî taifesine yönelik olmaktadır: Ayıntab valisinin kadıya gönderdiği bir buyruhduda “nefs-i Ayıntab’da vâki’ Celâlî taifesi bu cânibe gelüb bunlar kanun üzre rüsûm-ı muayyenelerin edâ eylemeyüp taraf-ı âhardan dahl olunmak icab halleri yoğiken ahardan ‘hariç- ez defterdir’ deyü bazıları rüsûm talebiyle te’addi eylediklerin vazife-i mezburenin emr-i şerif ile ve hüccet-i şer’ ile” belirlenen vergilerini “verüp ziyâde talebiyle rencide olunmaya deyü men’ ve def’ olunmuş iken

⁵⁸ Aynı belge.

⁵⁹ Halil Inalcık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1966, s.49-145; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, XXXVIII/151, Ankara 1974, s. 445-491.

⁶⁰ *A.Ş.S* 17/238-1.

⁶¹ *A.Ş.S* 17/238-2.

⁶² *A.Ş.S* 17/241-1.

taifeyi mezburenin” “tavin olunan” vergiye “kanaat etmeyüp ziyade akçe talebiyle rencide” ettiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla böyle hareket etmek “emr-i şerif ve hüccet-i şer’iyye mucibince men’ ve def’ olunmak” “ziyâde talebi ile ve âhardan bir ferd rencide ve remide ettir”ilmemesi istenmektedir⁶³.

Gerçek olan bir husus var ise o da şudur: Bu tür şikâyetlerin daha çok Müslümanlar arasında, yani Müslüman ehl-i örfle müslüman ahali arasında cereyan ettiği şeklinde bir kanaate sahip olmamak lazımdır. Şüphesiz gayr-ı Müslimler arasında da bu gibi şikâyette bulunanlara rastlamak mümkündür. Mesela, Ayıntab Kadısı ve Kilis voyvodası Mehmed’e gönderilen bir i’lâmda, “Nefs-i Haleb’de sakin olan Ermeniyân tâ’ifesinden” bazılarının gönderdiği arzuhalde Ayıntab ve Kilis havalisine “gidüp bu cânipde her sene üzerlerine edâsı lazım olan mâl-ı mîrîlerin hazır”ettiklerini ancak buna rağmen “izhâr-ı tezellüm eyledikleri ecilden mektub tahrir olun”arak bildirilmiştir. “Vusûlünde gerekirdi ki minvâl-i meşrûh üzere tâife-i mezbureden taht-ı hükümetlerinde her kim bulunursa”⁶⁴ kanunlarda belirtilenlere göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Bölge halkının bu tür şikâyetleri İstanbul’a bildirmelerine, hatta merkezdeki, başta padişah olmak üzere bütün yöneticiler problemin giderilmesi hususunda irade ortaya koymalarına rağmen, mesele halledilememiş ise ne yapıyordu, nasıl tepki veriyordu? Başka bir ifade ile, şikâyet edenler şikâyetlerini, usûlsüzlük yapanlar da usûlsüzlüklerini, yapmaya devam mı, edeceklerdi?

Halkın, belgelere yansıyan tepkisini, şu şekilde ifade edebiliriz: Önce, edâsı gereken vergileri düzenli olarak ödeme sıkıntısını bir şekilde yansıtır; ya ertelenmesini istiyor ya da ödeyecek parası olmadığından eksik ödeyerek geri kalanı ertesi seneye bırakıyor⁶⁵; ertesi sene de ödeyecek gücü olmadığından bu şekilde ‘bakaya’lar devam edip gidiyor⁶⁶. Veya doğrudan doğruya vergi itirazında bulunuyor: “Bin elli yedi senesine mahsub olunmak üzere Ayıntab havalisine tâbi resm-i kışlak (silik) üzere olunmuş ise gerü ol minval üzere cem’ ve tahsil ettirmek babında emri şerifim verilmek rica eyledim” ve “buyurdum ki hük-m-i şerifim ...vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi mukataa-yı mezbureye tâbi’ kışlak resmini kadimden olageldiği üzere cem’ ve tahsil”⁶⁷ ettirilmesi isteniyor. Devletin bu tür karşılık vermesine rağmen, Dushan(?) Mahallesi ahali gönderdiği itiraz yazısında, mahalle halkının fakir olduğunu, bu nedenle toplam 7 avarız hane kaydı olan mallelerinden “yalnız bir haneleri furuht oluna deyû ferman olucak”⁶⁸ belgesi alarak, isteklerini kabul ettirdiklerini görmekteyiz. Bu da yeterli gelmediğinde, bundan sonraki aşamada ahâliye bulunduğu vergi mahallini terk etmek kalıyordu. Nitekim, devlet de bu duruma göre yeni kararlar, buna uygun emirler gönderiyor; “hâliyâ taht-ı kazâ-i adalet akzâların vaki’ Maraş’ın perakende reyaların”⁶⁹ durumuna göre yeni vergi tahsil yöntemi uyguluyordu. Bir başka belgede de, “Eyalet-i Maraş re’âyâsından evvelce bazı zuhur-ı te’addi” nedeniyle

⁶³ A.Ş.S 17/220-1.

⁶⁴ A.Ş.S 17/234-1.

⁶⁵ “Defterleri nazar ve zikr olan resmi mukarrer Ayıntab ve havas-ı mukaatasına tâbi olub elli yedi buçuk gurus maktu’ olunduğu mestur ve mukayyed olmağın imdi ‘sene-i sabıka cem’ olunduğu üzere tahsil oluna’ deyü fermanın olmuştur. Buyurdum ki hük-m-i şerifim vardıkda bu babda sâdır olunan emrim üzere amel edüb dahi Ayıntab havas-ı mukaatasına tabi’ mukarrer reyayı, ‘sabıkada ne minval üzere tahsil olunagelmişse ol minval üzere cem’ ve tahsil edüb’ hilaf-ı emri ve defter kimesneye ta’lül ve niza’ ve ‘inad ve muhalefet ettirmeyesiniz” Bkz. A.Ş.S 17/242-1.

⁶⁶ Yücel Özkaya, “18. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi Sorunu”, *V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İstanbul 1986, s. 481-516.

⁶⁷ A.Ş.S 17/234-2.

⁶⁸ A.Ş.S 17/240-1.

⁶⁹ A.Ş.S 17/225-4.

“perakende olan re‘âyâlardan kasabalımız”ın “edâsı lazım gelen rûsûmâtlarının cem‘i ve tahsili” yine “mütemekkîn olan”larından “kadîmden olageldiği minvâl üzere” tahsil edilmesi bildiriliyordu⁷⁰. Böylece baskı, zulüm ve haksızlıklar ahâlinin perakende olmasına neden oluyordu⁷¹.

Sonuç olarak, Ayıntab sicillerine dayalı olarak XVII. yüzyılın ortalarında Ayıntab’daki bazı idarî görevler ve vakıflarla ilgili yapılan atamalar, tahsisatlar, ulaşım ve haberleşme ile ilgili işlemler ile iktisadî olaylara dair bilgiler verilerek siyasî, sosyal ve iktisadî profili çıkarılmaya çalışılmıştır. Halkın temel şikayetleri, çalkantılar sonucunda yerlerini terk ederek perakende olan insalara dair ip uçları teşkil edecek bilgiler değerlendirilerek, tarihi, siyasî ünitinin merkezinden taşraya doğru genişleterek, her türlü bilgi ve belgenin kaydedildiği sicillerden hareketle daha çok insan ve olayın dahil edildiği bir sosyal bilim olduğu ortaya konulmuştur.

⁷⁰ A.Ş.S 17/222-1.

⁷¹ Suraiya Faroqi, “Anadolu İskânı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri*, Ankara 1977, s.293-302.